

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ І ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

У статті розкрито результати проведеного у 2011-2013 роках лабораторією трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України дослідження змісту та педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. У висновку доводиться доцільність розширення наукових пошуків у цьому напрямі та пролонгації дослідження у 2014-2016 рр. на тему: «Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу».

Ключові слова: професійне самовизначення, учні старших класів, учнівська молодь, профільне навчання, освітній округ.

Соціально-економічна ситуація в країні визначається загостренням суперечності між професійними устремліннями випускників загальноосвітніх навчальних закладів і вимогами сучасного вітчизняного ринку праці. Розв'язати цю суперечність виявляється можливим засобами активізації процесу професійного самовизначення учнівської молоді, що дасть змогу підготувати їх успішну адаптацію до швидкоплинної життєвої ситуації та еventуальну професійну самореалізацію у різних видах фахової діяльності.

Протягом 2011-2013 рр. співробітниками лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України здійснювалася науково-дослідна робота з обґрунтування та експериментальної перевірки змісту та педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

У цій діяльності співробітники лабораторії керувалися домінантами, закладеними у Положенні про організацію професійної орієнтації населення (затверджено наказом Міністерства праці України, Міністерства освіти України та Міністерства соціального захисту населення України № 27/169/79 від 31.05.1995 р., із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства праці та соціальної політики № 375/692 від 10.10.2006); Концепції державної системи професійної орієнтації населення (затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 842 від 17 вересня 2008 р.); Новій редакції Концепції профільного навчання у старшій школі (затверджені наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 854 від 11 вересня 2009 р.); Основних орієнтирах виховання учнів 1-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України (затверджені наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31 жовтня

2011 р.) та інших законодавчих, нормативних і методичних документах з питань професійної орієнтації молоді, яка навчається.

Теоретико-методологічну основу науково-дослідної діяльності лабораторії становили праці К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, І. Анциферової, Г. Балла, А. Голомштока, В. М'ясищєва, Н. Пряжнікова, К. Платонова (теоретико-методологічні основи професійного самовизначення особистості); Л. Ботякової, О. Колесникової, Д. Костянтинівського, А. Мордовської, Є. Павлютенкова, А. Федоришина, І. Чечель, П. Шавіра та інших (психолого-педагогічні основи формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення); Ж. Вірна, Л. Йовайши, Є. Клімова, Г. Левченка, В. Сидоренка, А. Сазонова, В. Симоненка, М. Тименка, Д. Тхоржевського, М. Янцура, О. Ястремської та інших (методи активізації професійного та особистого самовизначення, методичні основи проф-орієнтації); Н. Побірченко, В. Синявського (проблеми психології проф-орієнтації та професійного розвитку особистості).

Також непересічне значення для здійснення науково-дослідної роботи мали дослідження таких іноземних учених: А. Адлер, Е. Берн, Л. Бонцори, Е. Гінзберг, Дж. Голланд, Л. Мітіна, Ф. Парсон, М. Пряжніков, Г. Резапкіна, Н. Родичєва, В. Сахарова, Д. Сьюпери, С. Фукуяма, К. Хорні, М. Чистяков, С. Чистякова та інші.

Метою статті є здійснення аналізу результатів проведеного упродовж 2011-2013 рр. дослідження змісту та педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

Необхідно зазначити, що дослідження було розпочато з огляду на вже наявний науковий доробок лабораторії трудового виховання і проф-орієнтації Інституту проблем виховання НАПН України. Психолого-педагогічним аспектам проблеми формування готовності учнівської молоді до професійного вибору було присвячено роботи її співробітників, аспірантів і здобувачів: Т. Бабко, І. Волощук, Л. Гуцан, Д. Закатнова, В. Мачуського, О. Мельника, О. Моріна, А. Назарчука, О. Осіпова, С. Осадчого, М. Піддячого, М. Шабдінова, Н. Шевченка та інших.

Крім того, під час проведення науково-дослідної роботи співробітники лабораторії продуктивно співпрацювали з вітчизняними науковими установами, які досліджують інші аспекти професійної орієнтації учнівської молоді та дорослого населення.

З метою обміну досвідом теоретико-методичного забезпечення підготовки молоді до професійного самовизначення, узагальнення практики здійснення проф-орієнтаційної роботи з учнівською молоддю у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, з 2011 р. щорічно проводиться Всеукраїнський семінар «Професійна орієнтація: теорія і практика». Лабораторія трудового

виховання і профорієнтації усі роки була співорганізатором заходу, що дозволило протягом 2011-2013 рр. знайомити представників науково-педагогічної громадськості з перебігом і результатами дослідження.

Так, 25 квітня 2013 р., у рамках Всеукраїнського фестивалю науки було організовано черговий III Всеукраїнський семінар «Професійна орієнтація: теорія і практика», у роботі якого взяло участь понад 30 науковців та педагогічних працівників. Серед них представники Інституту проблем виховання НАПН України, Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, працівники Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, викладачі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», керівники та педагогічні працівники середніх загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів (м. Одеса, м. Хмельницький, с. Степанівка Менського району Чернігівської обл.) та інші.

За результатами проведеної на протягом 2011-2013 рр. науково-дослідної роботи було уточнено поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання і визначено його як змістовно-синтетичне особистісне новоутворення, що формується у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу й забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру професій, їхніх вимог до суб'єкта зі сформованими в процесі розвитку пріоритетними можливостями та потребами, а результатом постає вибір напрямку майбутнього професійного шляху. Розроблено структуру, критерії, показники і рівні сформованості готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання, проведено добір методик для діагностування рівнів сформованості в учнів старших класів означеного особистісного новоутворення [4].

Визначено, що зміст процесу формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання має реалізуватися трьома блокам: знання про світ професій (види професійної діяльності і їхні вимоги до людини в умовах сучасного ринку праці); формування образу «Я» (знання про індивідуально-психологічні особливості, можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог обраної професії); технологія професійного самовизначення (уміння будувати найближчу індивідуальну освітню траєкторію, навички складання та корегування основного і резервного професійного плану) [3; 6].

Установлено, що провідними педагогічними засобами формування готовності учнів старших класів до професійного самовизна-

чення в умовах профільного навчання є курс профорієнтаційного спрямування «Побудова кар'єри» для учнів 10-11-х класів загальноосвітніх шкіл, комплекс професіографічно-дослідницьких завдань, професійні випробування у формі проектних робіт, а також спеціально організовані практично спрямовані форми роботи: проведення диспутів, вечорів, круглих столів (наприклад, на теми «Моя життєва програма», «Як досягти професійного успіху?», «Мої освітні і професійні перспективи» тощо); зустрічі з випускниками навчального закладу, які б знайомили з обраними ними професіями; екскурсії на підприємства виробничої і не виробничої сфери, до Державної служби зайнятості населення тощо [2; 6].

Виявлено, під час до формувальних зрізів, рівні сформованості готовності учнів старших класів до професійного самовизначення у контрольних і експериментальних групах, а саме: високий – 26,1% експериментальна і 25,3% контрольна, середній – 35,1% експериментальна і 34,2% контрольна, низький – 38,8% експериментальна і 40,5% контрольна. Результати формувального експерименту засвідчили зміни рівнів сформованості особистісного новоутворення, яке досліджувалося: високий рівень – 38,5% у експериментальній і 29,8% у контрольній групах (приріст 12,4% у експериментальній і 4,5% у контрольній), середній рівень – 43,4% у експериментальній і 37,3% у контрольній групах (приріст 8,3% у експериментальній і 3,1% у контрольній), і, відповідно, низький рівень – 18,1% у експериментальній і 32,9% у контрольній групах (зменшення на 20,7% у експериментальній і на 7,6% у контрольній).

Результати проведеної лабораторією упродовж 2011-2013 рр. науково-дослідної роботи свідчить про потребу посилення професійно-практичної спрямованості змісту профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю і доцільність залучення до цього процесу як найширшого кола освітніх і громадських установ [5].

Співробітниками лабораторії у співавторстві з фахівцями Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України створено програму курсу за вибором «Моя майбутня професія: шлях до успіху» 10 (11) кл. 52 год. (автори В. Панок, О. Мельник, О. Морін, Л. Гуцан, І. Ткачук).

Програму курсу включено до переліку програм, схвалених для використання у загальноосвітніх навчальних закладах, науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (лист ІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.). Вона призначена для застосування в роботі працівників психологічної служби і має впроваджуватися у загальноосвітніх навчальних закладах, починаючи з 2013-2014 навчального року (лист МОНмолодьспорту України № 1/9-413 від 06.06.2013).

Курс за вибором доповнює і розширює діапазон застосування вже наявних програм «Побудова кар'єри» (9, 17, 35, 70 год.) для учнів 10-11-х класів, які мають гриф Міністерства освіти і науки України. Мета курсу — забезпечити психологічний супровід професійного самовизначення випускників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах профільного навчання і надати можливість шкільним психологам, соціальним педагогам, учителям-предметникам, класним керівникам забезпечити професійне орієнтування старшокласників в умовах усіх існуючих навчальних профілів.

Реалізується програма курсу за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітньої школи і може бути застосована як для учнів 10-х класів (52 год. на рік), так і для учнів 11-х класів, за умови розподілу навчальних годин програми на дві частини. При цьому для учнів 10-х класів зміст курсу становить перша частина програми (35 год. на рік), а для учнів 11-х класів — друга частина (17 год. на рік).

На нашу думку, ще одним перспективним напрямом посилення дієвості загального наукового доробку проведеної упродовж 2011-2013 рр. науково-дослідної роботи є забезпечення впровадження результатів індивідуального дослідження наукового кореспондента лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України М. Шестаковського, щодо науково-методичного забезпечення професійного самовизначення старшокласників в умовах навчально-тренувальної фірми (на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів).

Під час діяльності навчально-тренувальної фірми імітуються умови реального підприємства з усіма його виробничими процесами. Позитивна результативність такого навчання створюється завдяки усуненню розриву між теорією і практикою, організацією ефективних професійних проб учнів, удосконаленню їхньої бізнес-підготовки, що має сприяти підвищенню конкурентоздатності майбутніх професіоналів на сучасному ринку праці [7].

Цінність імітаційного навчання в умовах фірми полягає, передусім, у різнобічності розвиваючої діяльності, що тісно пов'язана із формуванням професійного універсалізму, адже кожен учень має можливість працювати й тренуватися за ротатійною системою, набуваючи досвіду в усіх відділах фірми і випробовуючи власні сили на різнорівневих посадах фірми, від обслуговуючого персоналу до вищого керівництва, з урахуванням навчальної імітації усіх виробничих процесів. Як наслідок, учні успішно готуються до інтеграції у реальний трудовий колектив, вивчають корпоративну етику, розвивають навички конструктивної корпоративної взаємодії, набувають ключових професійних умінь, як, наприклад, написання бізнес-плану, проведення маркетингового дослідження чи організація рекламної кампанії тощо.

Завдяки широкому застосуванню методу проектів у діяльності навчально-тренувальних фірм покращуються вміння учнів систематизувати інформацію, проводити дослідницьку діяльність, критично мислити, обґрунтовано висловлювати власну точку зору тощо. Упровадження технології портфоліо удосконалює навички самопрезентації, сприяє зростанню самоповаги, стимулює самоактуалізацію та саморефлексію учнів, що є необхідними якостями шукача роботи на сучасному ринку праці [7].

Прагнення сучасної загальноосвітньої школи зробити свого випускника професійно мобільним і конкурентоздатним на ринку праці потребує модернізації традиційного змісту, форм та методів професійної орієнтації учнівської молоді, упровадження сучасних педагогічних технологій активізації професійного самовизначення особистості.

Сутність проблеми науково-методичного забезпечення підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання розглядалася нами як завдання створення сприятливих умов цілеспрямованої спільної діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу профільної школи з метою забезпечення активізації професійного саморозвитку особистості з урахуванням динамічних вимог сучасного, насамперед регіонального, ринку праці. Нами встановлено, що в основу означеної підготовки має бути покладено парадигму — саме у межах понять «ставлення» і «самоставлення» розкривається у всій значущості професіоналізм особистості як домінантний фактор детермінації професійного саморозвитку, який забезпечує не лише проходження процесів самопізнання, самооцінки, самовизначення та самовдосконалення, а й саморозуміння та самоприняття власної неповторності. У результаті у цій особистісно-творчій діяльності минуле і теперішнє утворюють вектор майбутнього в індивідуальному баченні та визначають особистісні смисли, які детермінують конкретні етапи життєвого шляху особистості.

Змістовну сутність проведеного формульованого експерименту становила дослідна перевірка ефективності уведення у педагогічну практику визначених змісту і педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. Ми вважаємо, що збільшення у експериментальній групі на 20,7% (порівняно з 7,6% у контрольній групі) кількості учнів з високим і середнім рівнем сформованості визначеного новоутворення особистості можна пояснити цілеспрямованим та систематичним застосуванням визначених нами експериментальних факторів.

Водночас необхідно констатувати: проведене дослідження не може охопити усі аспекти визначеної проблеми. Отримані результати дозволяють стверджувати, що найбільш продуктивним утворенням для здійснення діяльності щодо забезпечення підгото-

вки учнів старших класів до професійного самовизначення є освітні округи. Згідно з Положенням про освітній округ, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777, він визначається як добровільне об'єднання у межах адміністративно-територіальних одиниць навчальних закладів системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти, а також закладів культури, фізичної культури і спорту, підприємств і громадських організацій.

На нашу думку, це дає підстави стверджувати про доцільність розширення наукових пошуків у цьому напрямі та закономірність пролонгації для лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України дослідження у 2014-2016 рр. на тему: «Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу».

Література

1. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. / Іван Дмитрович Бех. — К. : Академвидав, 2009. — 248 с.
2. Гуцан Л.А. Особливості професійного самовизначення учнівської молоді в умовах профільного навчання / Леся Андріївна Гуцан // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. — Вип. 15, кн. 1. — Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. — С. 354-359.
3. Мельник О.В. Проблеми професійної орієнтації учнівської молоді та перспективні напрями їх вирішення / Олександр Васильович Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. — Вип. 15, кн. 1. — Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. — С. 283-293.
4. Морін О.Л. Сутність і структура поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання / Олег Леонідович Морін // Сучасні проблеми професійної орієнтації учнівської молоді в умовах ринкової економіки : збірник матеріалів круглого столу, 12 травня 2011 року, м. Київ / за ред. Д.О. Закатнова. — К. : Видавничий центр ПІТО НАПН України, 2011. — С. 23-29.
5. Морін О.Л. Констатація стану науково-методичного забезпечення професійного самовизначення учнів старших класів в умовах профільного навчання / Олег Леонідович Морін // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 листопада 2012 р., м. Київ): у 2 ч. Ч. 1 / уклад. : Л.М. Капченко, С.О. Тарасюк, Л.Г. Авдєєв та ін. — К. : ІПК ДСЗУ, 2012. — С. 175-184.
6. Морін О.Л. Зміст процесу формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання / Олег Леонідович Морін // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. — Вип. 16, кн. 1. — С. 199-207.
7. Шестаковський М.М. Місце профорієнтаційної роботи МНВК у підготовці молоді людини до інтеграції у соціум / Микола Миколайович Шестаковський

// Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 листопада 2012 р., м. Київ): у 2 ч. Ч. 1 / уклад.: Л. М. Капченко, С. О. Тарасюк, Л. Г. Авдєєв [та ін.]. — К.: ППК ДСЗУ, 2012. — С. 71-79.

В статье раскрыты результаты проведенного в 2011-2013 годах лабораторией трудового воспитания и профориентации Института проблем воспитания НАПН Украины исследования содержания и педагогических средств подготовки учащихся старших классов к профессиональному самоопределению в условиях профильного обучения. В заключении обосновывается целесообразность расширения научных поисков в этом направлении и пролонгации исследования в 2014-2016 годах по теме: «Профессиональное самоопределение учащейся молодежи в условиях образовательного округа».

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, ученики старших классов, учащаяся молодежь, профильное обучение, образовательный округ.

O. L. Morin

The Results of the Study of Content and Pedagogical Tools for Training Senior Pupils to Professional Self-Determination under Conditions of Profile Education

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article describes the results of the research conducted in 2011-2013 by the Laboratory of Vocational Education and Career Guidance of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. The research aim is to analyze the content and pedagogical tools for training senior pupils to professional self-determination under conditions of school profile education.

It was determined that the contents of this process must be implemented in three blocks: the knowledge of the world of professions (professional activities and their demands to the individual on today's labor market), the image of «I» (the knowledge of the individual psychological characteristics, capabilities, and claims, the direction of self-improvement to the level of requirements of the chosen profession), a technology of professional self-determination (the ability to build the closest individual educational trajectory, adjusting the basic and reserve vocational plans).

The leading educational means of formation of readiness of senior school pupils to professional self-determination under conditions of profile school education have been defined as follows: a course of vocational orientation «Building a Career» for students of 10-11th grades, complex research tasks, professional test in the form of design work, specially arranged forms of work (debates, parties, panel discussions), meeting with graduating students of the institution; excursions in the State Employment Agency, etc.

The expediency of expansion of scientific research in this area, and extension studies in 2014-2016 on professional self-determination of students in the educational district are substantiated.

Keywords: professional self-determination; senior pupils; profile education; educational district.

References

1. Bekh, I. D. (2009). *Psyhholohichni dzherela vykhovnoi maisternosti* [Psychological Sources of Educational Skill]. Kyiv: Akademydav.
2. Hutsan, L. A. (2011). *Osoblivosti profesiinoho samovyznachennia uchnivskoi molodi v umovakh profilnoho navchannia* [Peculiarities of Professional Self-Determination

- of Students in the Condition of Profile Education]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Zbirnyk naukovykh prats: Vol. 15 (1)*. (pp. 354-359). Kamianets-Podilskii: Vydavets PP Zvoleiko D. H.
3. Melnyk, O. V. (2011). Problemy profesiinoi orientatsii uchnivskoi molodi ta perspektyvni napriamy yikh vyrishennia [Problems of Vocational Guidance of Students and Prospective Directions Their Solving]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Zbirnyk naukovykh prats: Vol. 15 (1)*. (pp. 283-293). Kamianets-Podilskii: Vydavets PP Zvoleiko D. H.
 4. Morin, O. L. (2011). Sutnist i struktura poniattiia hotovnosti uchniv starshykh klasiv do profesiinoho samovyznachennia v umovakh profilnogo navchannia [Essence and Structure of Concept of High School Pupils' Readiness to Professional Self-Determination in the Condition of Profile Education]. In D. O. Zakatnov (Ed.), *Suchasni problemy profesiinoi oriientatsii uchnivskoi molodi v umovakh rynkovoï ekonomiky* (pp. 23-29). Kyiv: Vydavnychii tsentr IPTO NAPN Ukrainy.
 5. Morin, O. L. (2012). Konstataciia stanu naukovo-metodychnoho zabezpechennia profesiinoho samovyznachennia uchniv starshykh klasiv v umovakh profilnogo navchannia [Statement of Fact of Scientifically-Methodical Supporting of High School Pupils' Professional Self-Determination in the Condition of Profile Education]. In L. M. Kapchenko, S. O. Tarasiuk, & L. H. Avdieiev (Eds.), *Aktualni problemy profesiinoi oriientatsii ta profesiinoho navchannia naseleennia: Vol. 1. (175-184)*. Kyiv: IPK DSZU.
 6. Morin, O. L. (2012). Zmist protsesu formuvannia gotovnosti uchniv starshykh klasiv do profesiynogo samovyznachennia v umovakh profilnogo navchannia [Content of Formation of High School Pupils' Readiness to Professional Self-Determination in the Condition of Profile Education]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Zbirnyk naukovykh prats: Vol. 16 (1)*. (pp. 199-207). Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka.
 7. Shestakovskiy, M. M. (2012). Mistse proforiientatsiinoi roboty MNVK u pidhotovtsi molodoi liudyny do intehtatsii u sotsium [Place of Vocational Guidance of MNVK in Preparation of Young Person to Integrate into Society]. In L. M. Kapchenko, S. O. Tarasiuk, & L. H. Avdieiev (Eds.), *Aktualni problemy profesiinoi oriientatsii ta profesiinoho navchannia naseleennia: Vol. 1. (71-79)*. Kyiv: IPK DSZU.